

VARIAȚII SEMIOTICE ALE SPAȚIULUI CULTURAL RUS

„Istoria Rusiei este cea mai puțin cunoscută dintre toate nu pentru că nu merită să fie cunoscută, ci pentru că nimeni nu a îndrăznit să o scrie.”

Alexandre Dumas

„Cei ce nu au văzut Moscova nu pot spune că au văzut Rusia, iar cei care nu-i cunosc pe ruși decât de la Sankt-Petersburg nu-i cunosc pe ruși.”

Casanova¹

Referindu-se la întregul mod de viață al omului contemporan, Mircea Eliade spunea: „O analiză adecvată a mitologiei difuze a omului modern ar umple volume întregi, fiindcă laicizate, degradate, camuflate, miturile și imaginile mitice se întâlnesc pretutindeni; nu trebuie decât să le recunoști”². Mitologia are semnificația unui „depozit”, unde sunt conservate nu numai viziuni poetice populare asupra lumii, ci și acele elemente etice primare care stau la temelia comportamentului uman, oamenii recurgând la imaginile mitice, devenite de mult simboluri ale anumitor gesturi ale omului, pentru a consolida unui anumit conținut ideatic. Miturile constituie astfel, în viziunea aceluiași Mircea Eliade,

„paradigmele pentru toate actele omenești semnificative”: doar în mitul primordial trebuie căutate și găsite principiile și paradigmele oricărui comportament. Miturile „exprimă situații umane exemplare, ele sunt parte integrantă a istoriei spiritului omenesc”; „Când ascultă mituri și legende, omul o face cu întreaga lui ființă; în mod conștient sau nu, totdeauna sfârșește prin a le descifra mesajul și a-l asimila”³.

În fapt, miturile sunt peste tot, în forme foarte variate. În acest volum nu vom vorbi despre „miturile mitologiei”, adică despre miturile clasice, narațiuni exemplare ce însoțesc comportamentul religios al omului. Nu este vorba numai de mituri clasice în sensul de autentificare, în urma trecerii timpului și a acceptării lor constante de o comunitate împărțind o viziune comună asupra lumii. Mituri sunt și constructele mai noi, în curs de acomodare sau deja (foarte repede !) asimilate de mentalul colectiv. Nu numai contextul ritual, religios sau cel poetic, au nevoie de mituri. Și viața politică favorizează conduite de creație și de transmitere a miturilor. Un popor face în felul acesta să iasă la iveală, prin istorisirea pe care o promovează, personaje și evenimente exemplare, care oferă un fel de plan-tip, de scenariu pentru interpretarea vieții sale politice (primele începuturi, o luptă eliberatoare, o perfecționare viitoare). Un exemplu grăitor în acest sens îl oferă imaginea eroilor naționali, care sunt un simbol cultural complex pentru poporul căruia îi aparțin. De cele mai multe ori istorisirea mitică este eronată, nu pretinde o obiectivitate istorică. Istorisirea originală, cea a faptelor strălucite, cea a referitoare la așteptările unei societăți, este de asemenea un instrument ce structurează credințe și acțiuni dincolo de viața de zi cu zi. În felul acesta imaginarul pare să se supună unei diversități de funcții retorice, simbolice, hermeneutice, care participă la construirea vieții politice⁴. Secolul al

XIX-lea, secol al trezirii identităților colective, al formării națiunilor moderne ca niște comunități imaginate, a fost martor, mai ales sub influența ideilor lui Herder, la reconstruirea, la reformularea sau chiar crearea a numeroase mituri identitare. Acestea pot fi clasate potrivit regulilor mitografice și mecanismelor imaginarului, dar ele prind rădăcini din toate arhetipurile imageriei greco-latine și iudeo-creștine. Multe popoare-națiuni caută o origine antică⁵.

Fie că pornesc dinspre politică sau dinspre cultură, miturile „noi” sunt la fel de proeminente, la fel de pertinente ca și cele „autentice”. În fapt, elementul comun al lor este nevoia de explicație, de justificare general-valabilă a comportamentelor umane, fie că este vorba de cele ale individului simplu sau ale personalităților. Toți eroii miturilor sunt în primul rând personalități, ale căror calități au făcut posibilă conduita lor excepțională, model demn de urmat al semenilor lor. Și atunci de ce o personalitate a lumii acesteia să nu devină, la rândul ei, propriul generator de mituri, să nu fie conotată în ochii contemporanilor sau a urmașilor îndepărtați drept acel model exemplare de care oamenii au nevoie și în care vor să creadă? Mitologia înseamnă, până la urmă, o reprezentare subiectivă (pentru cei din afara sistemului) a realității, din care sunt îndepărtate anumite elemente ce nu corespund dezideratului. În orice cultură personalitățile, în drumul lor către statutul mitic, sunt interpretate, fără voia lor, altfel decât sunt. În plus, datorită popularității lor, sunt supuse mai frecvent modificărilor impuse de „cenzura colectivă”, care, reunind toate informațiile, fondate sau nefondate, vehiculate de membrii comunității, pune la un loc piesele unui puzzle pe cale de constituire. Căci nu este vorba de un model existent cândva, un tablou încheat a cărui coerență s-a pierdut de-a lungul timpului. Miturile culturale creează în fapt un puzzle, nu îl recompun. Nevoia de model își face simțită prezența mai ales în

momente istorice importante, când este pusă în discuție însăși existența comunității respective. Nu întâmplător vorbim de prezența, în cele mai multe cazuri, a elementului politic, văzut ca element generator și justificator al noilor mituri, chiar al miturilor autentic culturale, aparent total apolitice. Mitul nou creat are nevoie și de voință politică pentru a fi transmis mai departe, de un element de coeziune în spațiu și timp. Simpla circulație a unor anecdote, fabule ș.a. despre anumite locuri sau personalități s-ar pierde în noianul elementelor de mentalitate, dacă nu ar fi direcționate cu atenție spre un obiectiv mai mult sau mai puțin nobil.

Oamenii au nevoie de mituri. Nu renunță nici la cele vechi. Dovadă persistența uimitoare a vechilor sisteme mitologice, acum manifestându-se sub forma așa-numitelor superstiții, care nu au fost distruse nici de impunerea dură a practicilor și reprezentărilor creștine, nici de cele ateiste. Oamenii acceptă, în fapt, mai multe sisteme de referință, care, în mod tradițional, sunt considerate incompatibile. Însă credințele păgâne, precreeștine, pot sta alături de cele creștine, de reprezentările pozitivistice. În plus, oamenii mai vor și noi legende, noi sisteme „mitologice” în care să fie cuprinse și alte aspecte ale mentalului.

Acest lucru se poate observa foarte bine și pe modul în care este structurată mitologia rusă a culturii. Ca de obicei, noile mituri vizează personalitățile exemplare, modelele națiunii, precum și originile acesteia, cu eroii și locurile ei. Există, pe de o parte, glorificarea unor comportamente sacre eroice exemplare, care nu se deosebesc foarte mult de realitatea istorică, așa cum este cazul miturilor lui Aleksandr Nevski, Dmitri Donskoi, care, de-a lungul timpului, și-au consolidat această poziție, devenind simbolurile luptei pentru libertate, pentru apărarea credinței, de care, de-a lungul istoriei, a avut nevoie poporul rus. Eroul devine în această perspectivă salvator și profet, ghid spiritual al

poporului său. Nevoia de eroi naționali apare în momentul în care identitatea unui popor este amenințată, pentru că ei nu există decât în funcție de o lectură identitară a istoriei. Eroul constituie un fel de punte de legătură între particularul unei tradiții și universalul umanității în mișcare. Se poate spune că fiecărei etape a istoriei îi corespunde un alt tip de erou. În absența marilor oameni de stat sau a șefilor militari, în spatele imaginilor naționale se ascundeau, în cea mai mare parte a cazurilor, scriitori, îndrumători ai popoarelor⁶. Așa este și cazul lui Pușkin, poetul național devenit simbol al Rusiei. El nu este numai poet național, ci și poet popular, în același timp ghid spiritual al poporului său și marele om, geniu al umanității, exponentul luptei pentru libertate de orice fel (chiar dacă, în ultimă instanță, poetul a făcut numeroase concesii autocrației imperiale, el este considerat în continuare un luptător împotriva țarismului). În spatele unui erou național se ascunde totdeauna un erou cultural, încarnând pentru poporul său accesul la universalitate. Ca ideal, imaginea eroului devine un factor de dinamism social și determină scopurile, individuale și colective, iar, în acest sens, cultul eroilor se apropie mai mult de rit decât de mit⁷.

Din acest punct de vedere, literatura rusă veche, ea însăși depozitara unui mare număr de mituri culturale, poate fi privită – spunea D.S. Lihaciov – ca literatura unei singure teme și a unui singur subiect. Acest subiect este istoria universală, iar tema – sensul vieții oamenilor. Literatura rusă veche este indestructibil legată de istoria și dezvoltarea statului rus, a spiritualității ruse (de aici patosul eroic, patriotic, observat în numeroase creații de gen). Literatura rusă veche este profund istorică și pentru că eroii ei sunt în principal personalități istorice; ea aproape că nu admite ficțiunea, bazându-se pe fapte reale. Nu întâmplător speciile principale ale literaturii ruse vechi au fost cele

istorice, care abia în secolul al XVII-lea încep să treacă pe planul al doilea, lăsând loc celor de ficțiune (beletristice). Bîlinele și cântecele populare, dar și basmele, proverbele, bocetele și zicătoarele vor servi ca material și model pentru elaborarea unor forme literare care trebuia să răspundă gustului pentru actualitate al epocii, năzuinței de a surprinde în dinamica lor și în semnificația lor generală evenimente care se petrec în diferite cnezate. În parte, acestor exigențe le răspund cântecele de drujină sau cântecele de luptă, compuse și interpretate de un cântăreț al drujinei cneazului, și având funcții precise de îmbărbătare a ostașilor, de glorificare a virtuților cavaleresti, în conformitate cu codul medieval de onoare. Infuzia, în textul cântecului de drujină, a materialului istoric concret, alături de eticheta codului cavaleresc, a contribuit mult la apropierea acestuia de o altă formă literară, cântecul istoric propriu-zis. Aceeași orientare spre realul istoric și contemporan este specifică operelor care poartă în titulatură cuvântul *slovo*, care sunt forme literare dialogale (predica, cuvântarea).

În categoria eroilor semnificativi intră și două personalități contradictorii, care au suferit un tratament accentuat subiectiv în conturarea imaginii mitice. Este vorba de Ivan cel Groaznic și de Petru cel Mare. Petru cel Mare se detașează clar în postura eroului suprem al mitologiei culturale ruse. El este țarul civilizator, cel care „a deschis fereastra spre Europa”, care a modernizat societatea, moravurile și, în fond, întreaga Rusie. Prin intermediul politicii lui, Rusia a intrat în Europa, a fost recunoscută ca partener de discuție. Dar se uită că o postură „europeană” clară a avut Rusia încă din perioada ei kieveană, chiar de la începuturile ei, când era o mare putere politică recunoscută ca atare de către vecinii ei mai apropiați sau îndepărtați. Opiniile contrare acestui mit sunt însă puțin numeroase: „De altfel, istoria Rusiei nu începe cu domnia lui Petru I, așa

cum pare să creadă neștiutoarea și frivolă Europă: Moscova dă seama pentru Sankt-Petersburg, iar Ivanii au pregătit calea pentru Petru cel Mare”⁸. Ar trebui subliniat însă că fără contribuțiile importante dinaintea lui, „eliberarea Marelui cnezat al Moscovei, după veacuri întregi de crotopire; mai târziu, asediul și cucerirea Kazan’ului de către Ivan cel Groaznic; luptele crâncene împotriva Suediei și atâtea alte fapte de arme, pline de strălucire, dar și tenace, îndreptățesc semeția lui Petru I și încrederea umilă a poporului său”⁹.

Petru a reluat peste timp niște jaloane politice, pe care le-a racordat de fapt la cerințele vremii (asemenea mișcări de modernizare pot fi observate practic la toate națiunile din perioada modernă). Ecourile atitudinii lui „antihristice”¹⁰ au fost trecute destul de repede sub tăcere, chiar dacă lui i se puteau pune în spate acte de o barbarie chiar mai accentuată decât cea atribuită lui Ivan cel Groaznic. Dar imaginea lui pozitivă a fost susținută chiar de occidentali, care, prin „politica” unor personalități repute, cum ar fi Voltaire, au contribuit la creșterea neobișnuită a prestigiului țarului și, implicit, la aceea a țării lui (între 1759-1763, Voltaire a scris chiar *Istoria imperiului Rusiei sub Petru cel Mare*). Nimeni nu a scris despre Rusia cu mai multă autoritate și cu mai mult entuziasm decât Voltaire, care însă nu a călătorit niciodată la est de Berlin, și nimeni nu a dat dovadă de mai multă pasiune și creativitate în numele Poloniei decât Rousseau, care nu a depășit niciodată hotarul de est al Elveției¹¹. „E nevoie să călătorești tu însuși pentru a afla ce multă înrâurire are asupra caracterelor faima pe care popoarele o capătă de la feluriții călători, adesea nechibzuiți în aprecierile lor, din pricina unui fel de lânzezeală a minții”, spunea de Custine, când a pornit la drum în călătoria sa¹².

De partea cealaltă, Ivan cel Groaznic a fost demonizat constant, încă de către contemporani. I

se uită prea ușor activitatea neobosită de centralizare a statului și faptul că toate măsurile luate, inclusiv cele cu caracter autocrat, aveau în vedere de fapt acest obiectiv, care, în ultimă instanță, a făcut ca Moscovia să se transforme în imperiul rus „autenticat” mai apoi de Petru I. Cum, văzând că nu poate conta pe ei, a restrâns de nenumărate ori privilegiile aristocraților, aceștia au declanșat încă din timpul vieții țarului o campanie de denigrare. O dovadă în acest sens o constituie larga răspândire, în epocă, a *Povestirii slave despre Vlad Țepeș*, până în secolul al XVIII-lea, într-un mare număr de copii, fapt ce susține mare ei popularitate. Atitudinea ostilă a anumitor nobili față de Ivan cel Groaznic, susținută însă și de străini, s-a manifestat și în asocierea personajului Dracula cu personalitatea lui Ivan cel Groaznic, care îi pedepsea dur pe adversari. Este semnificativ faptul că mai târziu lui Ivan cel Groaznic i s-au atribuit mai multe episoade din ciclul povestirilor despre Vlad Țepeș. Astfel, englezul Collins povestește că Ivan cel Groaznic, când l-a primit pe solul francez, a poruncit să i se fixeze de cap, cu ajutorul unui cui, căciula, pentru că acesta nu și-a scos-o în fața țarului.

Această imagine a fost dusă mai departe de ideologia ulterioară, care, începând cu Petru, dorea să se rupă de Moscova veche și de reprezentanții ei, în dorința de a-și justifica „fuga” în nou-creatul Petersburg. Și ideologia sovietică a susținut în bună parte această imagine, care a fost promovată și de anumiți oameni de cultură (rusul Henry Troyat în romanul său, *Ivan cel Groaznic*¹³, Marc Haritonov, în romanul *Cei doi Ivani*¹⁴ ș.a.). Occidentul s-a distanțat de punctul de vedere din interior, subliniind de fiecare dată meritele deosebite ale acestui conducător de stat, care a avut un hol hotărâtor în poziționarea Rusiei pe arena europeană.

Deosebit de dure sunt cuvintele lui A.S. Homiakov, care neagă Rusiei vechi orice merit, scoțând în

Cuprins

VARIAȚII SEMIOTICE ALE SPAȚIULUI CULTURAL RUS	5
DE LA MOSCOVIA LA RUSIA	32
RUSIA KIEVEANĂ	34
Rusia Novgorodului	35
Rusia Kievului	39
NOUA RUSIE DIN AFARA KIEVULUI	54
Cnezatul Vladimir-Suzdal	54
Rusia Vladimirului	55
Luptele cu poloveții	56
Lupta cu cuceritorii mongoli	69
Primul război al Nordului. Aleksandr Nevski și cruciadele	70
ASCENSIUNEA MOSCOVEI	77
Dinastia Romanovilor	117
MOSCOVA SAU MITUL RUSIEI	
AUTENTICE	123
1. Nucleul orașului	123
2. Viața orașului	128
3. Ce spun legendele	132
4. Mitul cercului	133
5. Mitul centrului	136

DE LA MOSCOVIA LA RUSIA.

MITUL LUI PETRU CEL MARE	143
1. Începutul autocrației lui Petru	143
2. Războiul Nordului (1700-1721)	145
3. Lupta de la Poltava (27 iunie 1709)	146
4. De la aprecieri pozitive la mitul lui Petru ...	149
5. Mitul negativ	159

MITURILE ȘI ANTIMITURILE

PETERSBURGULUI	165
1. Realitatea	165
2. Intențiile	175
3. Mitul pozitiv	182
4. Mitul negativ	185
5. Moscova sau Petersburg ?	196

MITOLOGIA OFICIALĂ ȘI MITOLOGIA

POPULARĂ ÎN RUSIA VECHE	201
-------------------------------	-----

CREȘTINAREA RUSIEI –

ÎNTRE MIT ȘI REALITATE	211
------------------------------	-----

MITURILE MESIANISMULUI RUS ..... 223 |

1. Mesianismul religios	225
1.1. Schisma	232
1.2. Sinodalitatea	242
2. Mesianismul politic	245
2.1. Panslavismul	250

NOTE	256
------------	-----

BIBLIOGRAFIE	285
--------------------	-----